

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΥΤΣΙΒΙΤΗΣ

This article presents the main international schools and principal orientations of translation theory¹, as they have evolved in the past few decades.

1. Η γλωσσολογική προσέγγιση

Ο πρώτος επιστημονικός κλάδος που επεχείρησε να ερμηνεύσει το μεταφραστικό φαινόμενο ήταν η γλωσσολογία. Πιο συγκεκριμένα το 1953 ο ρώσος μεταφραστής A.V. Fedorov δημοσίευσε στη Μόσχα την πρώτη επιστημονική «Εισαγωγή στη θεωρία της μετάφρασης»² με βάση τη γλωσσολογία. Το βιβλίο αποτελείται από εννέα μέρη: 1. Γενικά προβλήματα της μετάφρασης. 2. Ιστορία της μετάφρασης πριν από το μαρξισμό. 3. Σύνοψη των απόψεων των Μαρξ, Έγκελς και Λένιν για τη μετάφραση. 4. Ιστορικό των εργασιών για τη μετάφραση από το 1917 έως το 1957. 5. Μετάφραση και λεξιλόγιο. 6. Μετάφραση και γραμματική. 7. Μεταφραστικά προβλήματα ανά κατηγορία κειμένων: δημοσιογραφικά, πολιτικά, επιστημονικά, εμπορικά, κ.λπ. 8. Ειδικά προβλήματα: ιδιοματισμοί, μεταφορές, λογοπαίγνια, ρυθμός και ποίηση. 9. Βιβλιογραφία.

Για το Fedorov επιτυχής μετάφραση είναι αυτή που αποδίδει πλήρως το νόημα και σέβεται απόλυτα το ύφος του πρωτοτύπου.

Το θεμελιώδες, όμως, έργο για την εξέταση της μετάφρασης από γλωσσολογικής σκοπιάς παραμένει η διδακτορική διατριβή του γνωστού γλωσσολόγου G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris: Gallimard, 1963³. Ο Mounin επιχειρεί μια ιστορική επισκόπηση και μια συσχέτιση των κυριότερων πρακτικών και θεωρη-

1. Πρόκειται βέβαια για μια καθαρά επιλεκτική σκιαγράφηση του θέματος, μια που η μεταφρασιολογία εκτός Ελλάδος έχει φτάσει πλέον στο στάδιο της έκδοσης βιβλιογραφίας των βιβλιογραφιών και θεωρίας των θεωριών. Δες *Bibliographie du traducteur*, (collectif), Les Presses de l' Université d' Ottawa, 1987, 332 σ. και R. Larose: *Théories contemporaines de la traduction*, Presses de l' Université du Québec, 1989, 336 σ.
2. Τις πληροφορίες για το έργο αυτό, του οποίου μια πλήρως αναθεωρημένη έκδοση κυκλοφόρησε το 1958, οφείλουμε στο R. Larose 1989, σ. 35.
3. Μεταγενέστερες μεταφρασιολογικές εργασίες του G. Mounin έχουν συγκεντρωθεί στον τόμο *Linguistique et traduction*, Bruxelles: Dessart et Mardaga, 1976.

τικών μεταφραστικών προβλημάτων με τις βασικές αρχές και πορίσματα των σημαντικότερων σχολών της σύγχρονης γλωσσολογίας. Επιμένει ιδιαίτερα στο ζήτημα της μεταφρασσιμότητας και του αμετάφραστου αναλύοντας κριτικά τις διάφορες απόψεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά. Διευρύνει, επίσης το ερευνητικό πεδίο θίγοντας και άλλες όψεις (π.χ. εθνολογικές) του μεταφραστικού φαινομένου. Τα βασικά θέματά του είναι: Γλωσσολογία και μετάφραση, γλωσσικοί φραγμοί, λεξιλόγιο και μετάφραση, «κοσμοθεωρήσεις» και μετάφραση, πολιτισμική πολυμορφία και μετάφραση, σύνταξη και μετάφραση. Το τελικό συμπέρασμα του Mounin είναι: «Η σύγχρονη γλωσσολογία, αντί να ισχυρίζεται, όπως οι παλαιότεροι μεταφραστές ή ότι η μετάφραση είναι πάντα δυνατή ή ότι είναι πάντα αδύνατη, ή πάντα πλήρης ή πάντα ελλιπής, καταλήγει στο να ορίσει τη μετάφραση ως μια πράξη με σχετική επιτυχία που κυμαίνεται ανάλογα με το επίπεδο επικοινωνίας στο οποίο κατορθώνει να φθάσει»⁴.

Μια άλλη σημαντική συμβολή στον ίδιο πάντα χώρο αποτελεί η εργασία του J.C. Catford, *A linguistic theory of translation*, London: Oxford University Press, 1965. Ο Catford υιοθετεί μια αυστηρή (στεγνή θα έλεγα) αναλυτική - περιγραφική προσέγγιση μεταχειριζόμενος αποκλειστικά γλωσσολογικά εργαλεία. Επιμένει στα διάφορα επίπεδα ισοδυναμίας μεταξύ μετάφρασης και πρωτοτύπου: νοηματικό, υφολογικό, γραμματικό, λεξιλογικό, ακόμα και φωνολογικό και γραφολογικό. Με τη μέθοδο αυτή καταλήγει στο (αναμενόμενο) συμπέρασμα ότι η πλήρης ή ολική μετάφραση είναι αδύνατη, διότι, στην ουσία, αυτό θα ισοδυναμούσε με την επανάληψη του πρωτοτύπου. Τοποθετώντας ο Catford τη μετάφραση υπό το μικροσκόπιο του γλωσσολογικού εργαστηρίου και αγνοώντας την κειμενική, συγκειμενική και διακειμενική της διάσταση καταλήγει κατ' ανάγκη στο να της δώσει πολύ περιορισμένα περιθώρια επιτυχίας.

2. Η συγκριτική υφολογία

Σχεδόν ταυτόχρονα με τις απόπειρες της γενικής ή θεωρητικής γλωσσολογίας να αναλύσει και να ερμηνεύσει το μεταφραστικό φαινόμενο εμφανίστηκαν ορισμένες πραγματείες που εκκινούσαν από την απλή (ίσως απλουστευτική) διαπίστωση ότι η μετάφραση συμπυκνώνεται στο πέρασμα από μια γλώσσα σε μια άλλη. Οι εισηγητές των απόψεων αυτών⁵ ονομάζουν την προσέγγισή τους «συγκριτική υφολογία», και προσπαθούν να αποικοδομήσουν το μεταφραστικό φαινόμενο σε περιπτωσιακά ή γενικευμένα ζεύγη σημασιολογικών ή γραμματικών (μορφο - συντακτικών) ισοδυναμιών που εξαντλούνται όμως στο λεκτικό ή φραστικό επίπεδο.

Αναμφισβήτητοι αρχηγέτες της σχολής αυτής είναι οι J.P. Vinay και J. Darbelnet με το έργο τους *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Paris: Didier, 1958⁶ που

4. Mounin 1963, σ. 278.

5. Πρόδρομος της σχολής αυτής υπήρξε ο A. Malblanc με το βιβλίο του: *Stylistique comparée du français et de l'allemand*, Didier: Paris, που πρωτοεκδόθηκε το 1944 και επανεκδόθηκε αναθεωρημένο (για να προσαρμοστεί στο έργο που αναφέρεται αμέσως παρακάτω) το 1961.

6. Βελτιωμένη έκδοση του έργου κυκλοφόρησε το 1977. Εκτός από αυτά τα δύο ζεύγη γλωσσών, την ίδια μεθοδολογία υιοθέτησαν και οι P. Scavée και P. Intravia στο *Stylistique comparée du français et de l'italien*, Paris: Didier, 1979 και ο J. Zajicek, *Etudes stylistiques comparatives néerlandais - français*, Den Haag - Paris: Mouton, 1976.

εξακολουθεί να θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα εγχειρίδια μεταφραστικής θεωρίας και τεχνικής.

Θεμελιώδης έννοια στη θεωρία των Vinay - Darbelnet, και ουσιαστική συμβολή τους στη μεταφρασιολογία, είναι η έννοια της «μεταφραστικής μονάδας». Πρόκειται για τον πυρήνα στον οποίο μπορεί να αναχθεί το μεταφραστικό φαινόμενο και ο οποίος μπορεί να συνίσταται σε μια ή περισσότερες λέξεις που συνδέονται αδιάσπαστα στο νοηματικό ή υφολογικό επίπεδο. Τις μονάδες αυτές πρέπει να εντοπίσουν πριν απ' όλα και ο μεταφραστής και ο θεωρητικός της μετάφρασης, και στην αντικατάσταση μιας μεταφραστικής μονάδας της γλώσσας - πηγής από την αντίστοιχή της στη γλώσσα - στόχο συνοψίζεται η μεταφραστική πράξη και εστιάζεται η μεταφραστική θεωρία.

Οι εν λόγω συγγραφείς αναγνωρίζουν επτά τεχνικές με τις οποίες μπορεί να πραγματοποιηθεί η μεταφορά της μεταφραστικής μονάδας από τη γλώσσα προέλευσης στη γλώσσα άφιξης: από τις απλούστερες στις πλέον σύνθετες είναι: μεταφραστικό δάνειο (π.χ. parking), εκφραστικό ή συντακτικό εκτύπωμα (π.χ. φανταστικό, νόμος πλαίσιο⁷), κατά λέξη μετάφραση, μετάσταση (απόδοση ενός μέρους του λόγου με ένα άλλο), μετατροπή (εδώ υπάγονται οι ευφημισμοί και τα παρόμοια σχήματα), ισοδυναμία («κομίζω γλαύκα εις Αθήνας» αντί του αγγλικού «φέρνω κάρβουνο στο Νιούκαστλ», κ.λπ.), και τέλος προσαρμογή (κυρίως όταν αναφερόμαστε σε θεσμούς, στοιχεία πολιτισμού, κ.λπ., άγνωστα στον αποδέκτη της μετάφρασης).

Οι τεχνικές αυτές υλοποιούνται σε τρία επίπεδα: λεξικό, σύνταξη (με την ευρεία έννοια) και μήνυμα. Η ανάλυση των τριών αυτών παραμέτρων μας επιτρέπει να επισημάνουμε τα βασικά γλωσσικά και μεταγλωσσικά χαρακτηριστικά μιας μεταφραστικής μονάδας και να τα αποδώσουμε επιτυχώς διαλέγοντας την ενδεδειγμένη τεχνική.

Η συνεισφορά της συγκριτικής υφολογίας στη σπουδή της μετάφρασης είναι πολύτιμη στο πεδίο της περιπτωσιολογίας, αδυνατεί όμως να καταλήξει σε τεκμηριωμένες γενικεύσεις.

3. Η εμπειριστική στάση

Ως αντίδραση στην γλωσσολογική - επιστημονική προσέγγιση του μεταφραστικού φαινομένου εμφανίστηκε η εμπειρική - λογοτεχνική στάση. «Η μετάφραση είναι τέχνη δεν είναι επιστήμη: υπάρχουν τόσα είδη μετάφρασης όσα και κείμενα: σε κάθε συγγραφέα αντιστοιχεί ένας και μόνο ένας ιδανικός μεταφραστής, και αντιστρόφως». Έτσι θα μπορούσαμε να γενικεύσουμε τις θέσεις αυτού του ρεύματος.

Κύριος εισηγητής αυτής της άποψης υπήρξε ο E Cary⁸. Στο *La traduction dans le*

7. Για λόγους χρησιμότητας του κειμένου χρησιμοποίησα ορισμένα κοινά ελληνικά παραδείγματα και όχι τα αναφερόμενα στο σχολιαζόμενο έργο.

8. Βασικά έργα του E. Cary είναι: 1956: *La traduction dans le monde, moderne* (Genève: Georg et Cie), 1963: *Les grands traducteurs français* (Genève: Georg et Cie), με τον R.W. Jumpelt, 1963: *La qualité en matière de traduction* (New York: Pergamon), και η σειρά μαθημάτων που εκδόθηκε 20 χρόνια μετά το θάνατό του: 1986: *Comment faut-il traduire?* (Presses Universitaires de Lille).

monde moderne, ο Cary προβαίνει πρώτα σε μια συνοπτική ιστορική ανασκόπηση της μετάφρασης και της διερμηνείας και των θεωρητικών απόψεων για τις δύο αυτές «τέχνες». Υποστηρίζει στη συνέχεια ότι είναι ουσιαστικά αδύνατο να διατυπωθούν κάποιες γενικές αρχές που να διέπουν όλες τις εκφάνσεις του μεταφραστικού φαινομένου και ότι αυτές ποικίλλουν ανάλογα με το είδος του κειμένου (πεζογραφία, ποίηση, κλασικοί ή σύγχρονοι συγγραφείς, τεχνικά ή επιστημονικά κείμενα, δημοσιογραφία, εμπορική αλληλογραφία, θέατρο, παιδική λογοτεχνία, υπότιτλοι κινηματογραφικών έργων, επίσημα κείμενα, κ.λπ.).

Το δεύτερο θεμελιώδες έργο του, *Les grands traducteurs français*, έχει αφετηρία την πεποίθηση ότι, εάν μπορεί κάποιος να μας μάθει κάτι για την μετάφραση, δεν είναι οι γλωσσολόγοι και οι διάφοροι «θεωρητικοί»⁹, αλλά οι μεγάλοι «μάστορες» και οι σκέψεις που οι ίδιοι έχουν κάνει με αφορμή το έργο τους. Όχι χωρίς χαιρεκακία, ο Cary υπαινίσσεται ότι οι περισπούδαστες μεταφρασιολογικές διατριβές που είχαν αρχίσει να εμφανίζονται (και οι οποίες έμελλε να πολλαπλασιαστούν ραγδαία) δεν είχαν τίποτα ουσιαστικό να προσθέσουν στη λιγοςέλιδη πραγματεία του Etienne Dolet «Manière de bien traduire d'une langue en autre» που είχε δημοσιευτεί το ...1540.

Ο E. Dolet θεσπίζει 5 απλούς κανόνες για την καλή μετάφραση: 1. Ο μεταφραστής πρέπει να γνωρίζει άριστα τον τομέα από τον οποίο μεταφράζει, 2. Πρέπει να κατέχει άπταιστα τις δύο γλώσσες, προέλευσης και στόχου, 3. Να μην μεταφράζει λέξη προς λέξη, 4. Να μην επιτρέπει στη γλώσσα του πρωτοτύπου να αλλοιώνει τη γλώσσα της μετάφρασης, και 5. Να χρησιμοποιεί το πρέπον ύφος και τους αρμόζοντες φραστικούς τρόπους.

Ο E. Cary ξεκίνησε με καθαρά αντιθεωρητική διάθεση. Επέλεξε μια εμπειρική και ιστορική μέθοδο για να πει ότι, νόμιζε ότι πρέπει να ληφθεί για τη μετάφραση. Επειδή, όμως, ακριβώς επρόκειτο για έναν τεχνίτη που όχι μόνον αγαπούσε πολύ την τέχνη του αλλά ήθελε να εμβαθύνει τα μέγιστα σ' αυτή, παρά την αντιθεωρητική του πρόθεση, μας προτείνει τελικά τη δική του... θεωρία. Μια θεωρία, βέβαια, που αποφεύγει τις αφηρημένες συστηματοποιήσεις και μένει κοντά στο συγκεκριμένο αντικείμενό της.

4. Η δυναμική ισοδυναμία

Ακριβώς ένα προνομιούχο αντικείμενο τη μεταφραστικής θεωρίας και πράξης υπήρξε ανέκαθεν η Βίβλος. Αρκεί να αναφερθούμε επιγραμματικά σε τρία ιστορικά εγχειρήματα: τη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από τους Ο', τη *Vulgata* του Αγίου Ιερώνυμου και τη μετάφραση της Π. και Κ. Διαθήκης στη γερμανική γλώσσα από το Λούθηρο. Τα έργα αυτά υπήρξαν σταθμοί στην ιστορία των γλωσσών στις οποίες έγιναν οι μεταφράσεις, αποτέλεσαν όμως ταυτόχρονα το έναυσμα για πολύ γόνιμες μεταφρασιολογικές αναζητήσεις και διαπιστώσεις. Η μετάφραση της Βίβλου αποτε-

9. Η πρόταση του Cary αποτελεί στην ουσία την αντίθεση στη γλωσσολογική θέση που εγκαίνιασε ο Fedorov. Παρενθετικά επισημαίνουμε ότι ήταν και οι δύο Ρώσοι (το πραγματικό όνομα του Cary ήταν Cyrille Znosko - Borovski). Ο ένας σοβιετικός μαρξιστής διανοούμενος, ο άλλος φιλελεύθερος ρώσος εμικρής. Η αντιπαράθεση αυτή, προέκταση της οποίας αποτελούν σε τελευταία ανάλυση όλες οι σύγχρονες μεταφρασιολογικές σχολές, συμπυκνώνει το δυϊσμό του μεταφραστικού φαινομένου, και, γιατί όχι, της ρωσικής κουλτούρας και της ανθρώπινης σκέψης.

λεί μαζί με τις μεταφράσεις των κλασικών – Ελλήνων και Λατίνων – συγγραφέων, της μεσαιωνικής και της νεότερης λογοτεχνίας και των επιστημονικών και τεχνικών κειμένων τις τέσσερις βασικές πηγές της μεταφραστικής θεωρίας.

Θεμελιωτής και κύριος εκπρόσωπος της «βιβλικής» προσέγγισης της μετάφρασης στη σύγχρονη εποχή είναι ο Eugene Nida¹⁰. Η θεωρία του Nida αποτελεί μια εθνογλωσσολογική αντιμετώπιση του μεταφραστικού προβλήματος. Η μεταφραστική διαδικασία περιλαμβάνει δύο φάσεις: στην πρώτη ο μεταφραστής αναλύει το μήνυμα του πρωτοτύπου κειμένου κινούμενος σε τρία επίπεδα: α. το επίπεδο των γραμματικών σχέσεων μεταξύ των κειμενικών μονάδων, β. το επίπεδο των αναφορικών σημασιών, και γ. το επίπεδο των συνειρμών που ενεργοποιούν τα γραμματικά και σημασιολογικά στοιχεία. Στη δεύτερη φάση ο μεταφραστής μεταφέρει τα αποτελέσματα της ανάλυσης του στη γλώσσα - στόχο.

Ο Nida έχει αρκετά ξεκαθαρισμένες απόψεις για τα δέοντα της μετάφρασης. Επίκεντρο της μεταφραστικής διαδικασίας δεν είναι ούτε ο συγγραφέας του πρωτοτύπου ούτε το ίδιο το κείμενο αλλά ο δέκτης του μηνύματος. Πρωταρχικό μέλημα του μεταφραστή είναι να αναπαράγει επί του αναγνώστη ή ακροατή της μετάφρασης τον ίδιο αντίκτυπο που έχει το μήνυμα στους δέκτες του πρωτοτύπου κειμένου. Για το λόγο αυτό ο μεταφραστής οφείλει να υπερβεί την τυπική ισοδυναμία μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος και να επιδιώξει την «δυναμική ισοδυναμία» (ο όρος αυτός χρησιμοποιείται και για την ονομασία της θεωρίας του Nida). Έτσι το νόημα υπερισχύει της μορφής, η κατανόηση προέχει της πιστότητας ύφους. Ο μεταφραστής έχει απόλυτη ελευθερία μέσων, αρκεί να επιτύχει ένα εύστοχο επικοινωνιακό αποτέλεσμα.

Είναι ευνόητο ότι οι απόψεις αυτές προκάλεσαν αρκετές αντιδράσεις τόσο σε καθαρολόγους της μορφής¹¹ όσο και σε υποστηρικτές της «επιστημονικής» γλωσσολογικής προσέγγισης¹².

5. Για μια ποιητική της μετάφρασης

Από τις πιο σημαντικές «αντίπαλες» θεωρητικές προσεγγίσεις είναι αυτή του Henri Meschonnic¹³. Το ενδιαφέρον της «θεωρίας» του Meschonnic – ο ίδιος προτιμά τον όρο «ποιητική» – συνίσταται όχι τόσο στην πρωτότυπη συμβολή της, όσο στο ότι συγκεντρώνει μια σειρά εύχως αφοριστικές θέσεις που ουσιαστικά (αυτο)αναιρούν την αξία κάθε μεταφραστικής θεωρίας.

Ο Meschonnic έχει και αυτός ως αφετηρία τη βιβλική μετάφραση, την οποία θεωρεί ως την κορυφαία, διαχρονικά και συγχρονικά, μεταφραστική και μεταφρασιο-

10. Τα δύο βασικά έργα του E.A. Nida είναι: 1964: *Toward a science of translating* (Leiden: E.J. Brill) και με τον C.R. Taber 1969: *The theory and practice of translation* (Leiden: E.J. Brill). Από τα έργα των οπαδών των απόψεων του Nida αξίζει να αναφέρουμε το: J.C. Margot, 1979: *Traduire sans trahir* (Lausanne: Editions l'Age d'Homme) με πολλά παραδείγματα από τα ελληνικά.

11. Βλ. τις θέσεις του H. Meschonnic, οι οποίες παρουσιάζονται αμέσως παρακάτω.

12. Μια άλλη πρωτότυπη συμβολή του E. Nida υπήρξε η εξέταση του μεταφραστικού έργου ως συλλογικής δραστηριότητας. Βλ. το προσάρτημα στο Nida και Taber (1969, 174 - 186) με τίτλο «Οργάνωση μεταφραστικών έργων».

13. H. Meschonnic 1973: *Pour la poétique II* (Paris: Gallimard).

λογική δραστηριότητα. Απορρίπτει όμως και την παραδοσιακή σχολή της τυπικής ισοδυναμίας και αυτήν της δυναμικής ισοδυναμίας του Nida, τις οποίες θεωρεί ακραίες και συρρικνωτικές. Κατά την άποψή του ο μεταφραστής δεν οφείλει να αποδώσει τόσο το «νόημα» ούτε τη «μορφή» του κειμένου αλλά το «ρυθμό» του. Θεωρεί ματαιοπονία οποιαδήποτε «επιστημονική» προσέγγιση της μετάφρασης, είτε αυτή βασίζεται στη γλωσσική της υπόσταση είτε στη νοηματική της ουσία.

Πεποίθηση του H. Meschonnic είναι ότι η μετάφραση κάθε (λογοτεχνικού) κειμένου είναι μια ανεπανάληπτη πράξη, που δεν υπόκειται σε καμιά συστηματοποίηση, και ο μόνος δρόμος για το μεταφραστή είναι να εμβυθιστεί στο κείμενο και να προσπαθήσει να συλλάβει και να αποδώσει την ισορροπία και ανισορροπία του.

6. Μεταφρασιολογικά θεωρήματα

Στις θέσεις του H. Meschonnic απάντησε, μεταξύ άλλων, ο J. R. Ladmiral¹⁴. Ο Ladmiral θεωρεί¹⁵ ότι όσο ακραίο και ανεδαφικό είναι να προσπαθούμε να οικοδομήσουμε μια ενιαία και μοναδική θεωρία της μετάφρασης για όλες τις κατηγορίες μεταφράσεων, άλλο τόσο ακραίο και αγνωστικιστικό είναι να ισχυριζόμαστε ότι η μετάφραση δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο καμιάς θεωρίας. Κατά την άποψή του μπορούμε να αρθρώνουμε μεταφρασιολογικά «θεωρήματα» αφορώντα διάφορες κατηγορίες μεταφράσεων, από τις οποίες οι δύο βασικές και αντιμέτωπες είναι οι λογοτεχνικές και τεχνικοεπιστημονικές μεταφράσεις. Μια βασική ενδιάμεση κατηγορία, η οποία μετέχει των δύο προηγούμενων, και η οποία αποτελεί το ιδιαίτερο πεδίο δράσης και ενδιαφέροντος του Ladmiral, είναι οι μεταφράσεις φιλοσοφικών κειμένων.

Ορισμένες από τις όψεις του μεταφραστικού φαινομένου που μπορούν να αφορούν αυτά τα θεωρήματα είναι η μεταφραστική εντροπία ή αντίθετα επαύξηση, η μεταφραστική διαφάνεια ή συσκότιση, η πολιτισμική διαπίδυση ή ισοπέδωση, η ορολογική συνέπεια ή ασάφεια, η γλωσσική ευστοχία ή αλλοίωση, η ερμηνεία ή αποκωδικοποίηση.

Τις διύστικες αυτές προσεγγίσεις εξετάζει ο Ladmiral στα «θεωρήματά του» (1979) ταξινομημένες σε τέσσερις θεματικές ενότητες.

Στην πρώτη με τίτλο «Τι είναι η μετάφραση;» ανιχνεύεται μια πορεία μετάβασης από τη μεταφραστική πράξη στη μεταφραστική θεωρία, εξετάζονται πρακτικά και γλωσσικά προβλήματα της μετάφρασης και σχεδιάζονται ορισμένοι μεταφραστικοί και μεταφρασιολογικοί «ορίζοντες».

Στη δεύτερη με θέμα «Μετάφραση και Παιδαγωγική» ασκείται ιδίως κριτική στον (σχολαστικό και επικίνδυνο) τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η μετάφραση στη διδασκαλία ξένων ή νεκρών γλωσσών και προτείνεται μια πιο ουσιαστική και δημιουργική ένταξη της διδασκαλίας της μετάφρασης στα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Στο τρίτο μέρος, «η προβληματική της προκαταβολικής αντίρρησης», εξετάζεται

14. Τόσο με τον ιδιότυπο άμεσο διάλογό τους στο αφιέρωμα στη μετάφραση του περιοδικού *Langue française*, n. 51, 1981, όσο και με το βασικό του έργο, *T. aduire: théorèmes pour la traduction* (Paris: Payot, 1979).

15. Βλ. Ladmiral 1981, σσ. 19 - 34.

το πρόβλημα της μεταφρασιμότητας και αναλύονται κριτικά τα διάφορα επιχειρήματα που θέλουν ανέφικτο το μεταφραστικό εγχείρημα.

Τέλος, στην τέταρτη ενότητα, με τίτλο «μετάφραση και συνειρμοί» μελετώνται οι επιπτώσεις ορισμένων γλωσσολογικών (υφολογικών, κοινωνιο- και ψυχολογικών, σημειο- και σημασιολογικών) θέσεων στη θεωρία και την πράξη της μετάφρασης.

Η σημασία των απόψεων του Ladmiral έγκειται κυρίως στο ότι καταλαμβάνουν μια μέση θέση ανάμεσα στις αντιπαρατιθέμενες μεταφρασιολογικές σχολές των «γραμματολόγων», «πραγματολόγων» και «γλωσσολόγων» θεωρητικών, των «στοχαστικών» (με κέντρο ενδιαφέροντος τη γλώσσα - στόχο) ή των «πηγαίων»¹⁶.

7. Για την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού στη μετάφραση

Κορυφαίος εκπρόσωπος των «πηγαίων» «γραμματολόγων» (ήτοι των θεωρητικών που έχουν ως επίκεντρο ενδιαφέροντος τη λογοτεχνική μετάφραση και ως κύριο μέλημα τη γλώσσα - πηγή), αλλά και, γενικότερα, εκ των κορυφαίων θεωρητικών της μετάφρασης είναι ο Antoine Berman¹⁷.

Ο A. Berman αναφέρεται συχνά στον Meschonnic – όπως βέβαια και στους Benjamin και Blanchot που είναι οι εμπνευστές αυτών των μεταφρασιολογικών απόψεων – και αυτοκατατάσσεται στην ίδια σχολή σκέψης με αυτόν. Οι με οξύτητα, και ενίοτε με εριστικότητα, διατυπωμένες θέσεις του έχουν δημιουργήσει άλλοτε πολλές αντιδράσεις και άλλοτε φράγμα σιωπής, έχουν δε ένθερμους υποστηρικτές και φανατικούς αντιπάλους.

Προσωπική μου άποψη είναι ότι η προσεκτική μελέτη του περιεχομένου των θεωρητικών προτάσεων του A. Berman οδηγεί όχι μόνο στη διαπίστωση της αναμφισβήτητης οξυδέρκειας και πρωτοτυπίας τους αλλά και στην «ανακάλυψη» της ουσιαστικής μετριοπάθειας και μεσότητάς τους.

Ο Berman ξεκινά με την υπόμνηση ότι η μετάφραση είναι αντικειμενικά μια δευτερογενής λειτουργία που υποκειμενικά θεωρείται δευτερεύουσα. Ο μεταφραστής κατέχει (δυννητικά) από το πλέγμα του traduttore traditore και κατατρώχεται από την ενοχή της πιστότητας (και πίστης) ή προδοσίας προς το πρωτότυπο ή τη γλώσσα του.

Η μετάφραση οφείλει και μπορεί να υπερβεί αυτή την (αυτο)αμφισβήτησή της μέσω μιας ηθικής και μιας αναλυτικής. Η μετάφραση (και ο μεταφραστής) οφείλει να αναλύσει και να αποδεχθεί την αμφισημία και αμφιρρέπιά της· τη διττή τύχη της να βιάσει τη γλώσσα - στόχο με την γλώσσα - πηγή και ταυτόχρονα να αποξενώσει τη γλώσσα προέλευσης μες στη γλώσσα άφιξης· να υποκαταστήσει, άρα να καλύψει, και ταυτόχρονα να προβάλει το πρωτότυπο.

Η μετάφραση είναι κέρδος και απώλεια ως προς το πρωτότυπο, παράλληλα όμως είναι και ένα νέο πρωτότυπο. Η ορμή προς το μεταφράζειν απορρέει από τη μεταφυσική αναζήτηση της ιδεώδους γλώσσας, από την επιθυμία υπερνίκησης της Σύγχυσης. Η σύγχρονη προβληματική της μετάφρασης οφείλει να αποκαταστήσει μια

16. Βλ. το άρθρο του J.R. Ladmiral, «Sourciers et ciblistes», στο ειδικό τεύχος για τη μετάφραση του περιοδικού *Revue d'esthétique* 12, 1986, σσ. 33 - 42.

17. Το θεμελιώδες έργο του είναι: A. Berman 1984: *L'épreuve de l'étranger* (Paris: Gallimard).

διαλογική σχέση ανάμεσα στην ξένη και τη μητρική γλώσσα, μια διακειμενική επικοινωνία μεταξύ πρωτοτύπου και μετάφρασης: αυτά, βασιζόμενη σε τρεις άξονες: την ιστορία, την ηθική και την αναλυτική της μετάφρασης.

Ο Bergman θεωρεί ότι η μετάφραση έχει υποφέρει μέχρι σήμερα κυρίως από τον εθνοκεντρισμό των μεταφραστών, οι οποίοι οφείλουν να καταπολεμήσουν αυτή τη στάση διευρύνοντας τη γλωσσική και πολιτισμική συνείδηση.

Ο Bergman, τέλος, αποδέχεται (και αυτό τον διαφοροποιεί θεμελιακά από τον Meschonnic) τη δυνατότητα και την αναγκαιότητα της ύπαρξης της μεταφρασιολογίας: μιας διεπιστημονικής έρευνας και γνώσης που δεν θα υπάγεται ούτε στη θεωρητική ή εφαρμοσμένη γλωσσολογία, ούτε στη συγκριτική γραμματολογία, ούτε στη υφολογία ή την ποιητική, ούτε στην κοινωνιο- ή την εθνογλωσσολογία, ούτε στην ψυχανάλυση ή τη φιλοσοφία της γλώσσας, αλλά θα βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση και ανατροφοδότηση με αυτές τις επιστήμες του ανθρώπου.

Η θεωρία της μετάφρασης οφείλει να φανερώσει την ουσία της μετάφρασης που είναι ταυτόχρονα αντιγραφή και δημιουργία, επιστήμη και τέχνη, συστηματική και διαισθητική. Η επιστήμη της μετάφρασης θα έχει τότε ένα διττό στόχο: να αρθρώσει επιστημονικά τη μεταφραστική εμπειρία και να καταστήσει «επιστημονική» τη μεταφραστική πρακτική.

8. Η πολιτισμική άποψη

Στον χώρο της λογοτεχνικής, με την ευρύτερη έννοια, μετάφρασης κινείται και ο George Steiner¹⁸. Το βιβλίο του *After Babel* αποτελεί τη μέχρι στιγμής πιο πανοραμική παρουσίαση των μεταφραστικών προβλημάτων, δύσκολα, όμως, μπορεί να διακρίνει κανείς μέσα σ' αυτό μια σφαιρική και συνεκτική θεώρηση. Ο G. Steiner, που χαρακτηρίζεται από σπάνια ευρυμάθεια και γλωσσομάθεια, χρησιμοποιεί συγκριτικοφιλολογικές μεθόδους και τονίζει την ανάγκη διαχρονικής και συγχρονικής παραβολής των λογοτεχνιών και των πνευματικών πολιτισμών γενικότερα, δημιουργήματα των οποίων είναι το πρωτότυπο και το μετάφρασμα, και υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα των μεταγλωσσικών διαστάσεων του μεταφραστικού συμβάντος.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου του, «η κατανόηση ως μετάφραση», ο G. Steiner αναπτύσσει τη θέση ότι η κατανόηση ενός κειμένου αποτελεί πάντα μια μεταφραστική, ενδογλωσσική ή διαγλωσσική, διαδικασία. Στο δεύτερο, «Γλώσσα και Γνώση», εξετάζει το πρόβλημα της μεταφρασσιμότητας μέσω των θεωριών των σημαντικότερων φιλοσόφων της γλώσσας. Στο τρίτο μέρος, «Λέξη κατά Πράγματος», πραγματεύεται το δίστιχο χαρακτήρα της μετάφρασης όπως και κάθε γλωσσικού φαινομένου. Στο τέταρτο μέρος του βιβλίου, «θεωρητικά προτάγματα», εξετάζονται βασικά θέματα της ιστορίας της μετάφρασης και των διάφορων μορφών της: ακριβής μετάφραση, παράφραση, προσαρμογή, μίμηση, κ.λπ. Το πέμπτο μέρος, «η ερμηνευτική προσέγγιση», αναφέρεται στη χρονικότητα της μετάφρασης, στις ηθικές και αισθητικές της πλευρές και στη σχέση της με τη γλώσσα - στόχο. Τέλος, στο έκτο μέρος, «Πολιτισμικά

αρχέτυπα», παρουσιάζεται ο δυτικός πνευματικός πολιτισμός ως «μετάφραση» και «μεταμόρφωση» κοινών, κυρίως αρχαιοελληνικών, προτύπων.

Ο G. Steiner καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η στοιχειώδης διατύπωση και η εξεζητημένη μετάφραση αποτελούν τους δύο πόλους του ίδιου φαινομένου που είναι η γλωσσική έκφραση.

Η πληθωρική, και κατά τόπους, πληθωριστική, αυτή μεταφρασιολογική προσέγγιση προκάλεσε τον ενθουσιασμό ορισμένων, όπως του J. Darbelnet και του R. Etiemble, και τα πικρόχολα σχόλια άλλων¹⁹, ο G. Mounin παρατηρεί για το *After Babel* ότι «αποτελεί την πλουσιότερη ανθολογία σκέψεων για τη μετάφραση και, ταυτόχρονα, το προς αποφυγήν παράδειγμα βιβλίου για τη μετάφραση»· ο δε Newmark, τις θέσεις του οποίου παρουσιάζουμε αμέσως παρακάτω, σχολιάζει για το ίδιο βιβλίο: «πρόκειται για μια αποθήκη γνώσεων (αλλά όχι σοφίας)... Ο George Steiner έχει διαβάσει τα πάντα, αλλά έχει μάθει ελάχιστα».

9. Η επικοινωνιακή σχολή

Ο Peter Newmark είναι μια μοναχική – με την έννοια ότι δεν έχει δημιουργήσει «σχολή» – αλλά καθολικά σεβαστή και αξιοπρόσεκτη παρουσία στο χώρο της θεωρίας της μετάφρασης²⁰.

Υιοθετεί μια πραγματιστική θέση, θεωρώντας ότι η μετάφραση είναι πάντα δυνατή, αλλά ότι η επιτυχία της είναι πάντα σχετική. Σημαντικότερη συμβολή του στη μεταφρασιολογία είναι η διευκρίνιση των δύο βασικών ειδών μετάφρασης που είναι: α) η επικοινωνιακή μετάφραση, που αφορά κυρίως τα μη λογοτεχνικά κείμενα και έχει στραμμένη την προσοχή της στον αναγνώστη και τη γλώσσα-στόχο, και β) η σημασιολογική μετάφραση, που καλύπτει ιδίως τα λογοτεχνικά κείμενα και έχει επίκεντρο τη γλώσσα – και το κείμενο - πηγή, και ως μορφή και ως περιεχόμενο.

Άλλη πρωτότυπη συνεισφορά του είναι η ιδιαίτερη ανάλυσή του των «αυθεντικών» κειμένων, κυρίως νομικών αλλά και φιλοσοφικών και άλλων ανθρωπιστικών επιστημών, που είναι γραμμένα από «αυθεντίες» στο χώρο τους. Ο Newmark προβάλλει τα κείμενα αυτά ως πρότυπα έκφρασης και τις «αυθεντικές» μεταφράσεις τους ως πρότυπα μετάφρασης. Είναι ο μόνος, ίσως, σύγχρονος θεωρητικός της μετάφρασης που υποστηρίζει ότι, ανεξαρτήτως πρωτοτύπου, και με τη μόνη προϋπόθεση ότι επιτυγχάνεται ισοδύναμο αποτέλεσμα, «η κατά λέξη μετάφραση είναι όχι μόνο η καλύτερη αλλά και η μοναδική έγκυρη μεταφραστική μέθοδος» (Newmark 1981, σ. 39). Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για τα «αυθεντικά» κείμενα και ιδίως το τυποποιημένο μέρος τους.

Ο P. Newmark θεωρεί αδύνατη την ύπαρξη μιας καθολικής θεωρίας της μετάφρασης και, ίσως για να κάνει πιο ανάγλυφη τη θέση του αυτή, ασχολείται με πάμπολλα «μικρά» μεταφραστικά προβλήματα, όπως η μετάφραση κυρίων ονομάτων, θεσμών, πολιτισμικών εννοιών, μεταφορών (που θεωρεί το δυσκολότερο μεταφραστικό πρόβλημα), κ.ά., που συχνά αγνοούνται από άλλους θεωρητικούς.

19. Βλ. μια μικρή ανθολογία των κριτικών των θέσεων του G. Steiner στο Larose 1989, σ. 148.

20. Οι δύο κυριότερες δημοσιεύσεις του είναι: P. Newmark 1981: *Approaches to translation*, (Oxford: Pergamon Press) και 1988: *A textbook of translation* (London: Prentice Hall).

18. Το κυριότερο έργο του είναι: G. Steiner 1975: *After Babel* (Oxford University Press), του οποίου υπάρχει μια πολύ καλή μετάφραση στα γαλλικά, G. Steiner 1978: *Après Babel*, μετ. L. Lotringer (Paris: Albin Michel).

Τέλος, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη σκοπιμότητα της μετάφρασης, την πρόθεση του συγγραφέα και την προσδοκία του αναγνώστη. Οι θέσεις του Newmark αποτελούν ένα πλούσιο κοίτασμα ιδεών για τη μετάφραση, απ' όπου λείπει όμως η συνεκτική διάρθρωση. Στο σχετικισμό και τον εμπειρισμό της προσέγγισής του έγκειται ακριβώς η δύναμη και η αδυναμία της.

10. Διερμηνευτική θεωρία

Θα ολοκληρώσουμε αυτή τη σύντομη περιήγηση στο χώρο της διεθνούς μεταφρασολογίας με μια προσέγγιση που διεκδικεί το χαρακτήρα της σφαιρικότητας και της καθολικότητας. Πρόκειται για τη «διερμηνευτική θεωρία» ή «θεωρία του νοήματος» των Danica Seleskovitch και Marianne Lederer²¹.

Κεντρική θέση της είναι ότι, χωρίς να παραγνωρίζονται οι επιμέρους ειδοποιές ιδιομορφίες, το μεταφραστικό φαινόμενο είναι ενιαίο και στηρίζεται σε κοινές αρχές, είτε πρόκειται για γραπτό ή προφορικό λόγο, είτε για λογοτεχνικά ή επιστημονικά κείμενα, είτε για συγχρονική ή διαχρονική συσχέτιση γλωσσών. Οι κοινές αρχές συνίστανται στο ότι η μετάφραση αποτελεί μια πράξη λόγου και όχι ένα γλωσσικό συμβάν· ο μεταφραστής, όντας δίγλωσσος, ενεργεί ως διφυής μονόγλωσσος και, αφού συλλάβει το «νόημα» ενός κειμένου, ανάγοντάς το σ'ένα μη λεκτικό επίπεδο, το επανεκφράζει.

«Νόημα» δεν είναι απλώς η σημασία των λέξεων ή έστω των φράσεων, αλλά η ψυχολογική και νοητική πραγματικότητα που ο πομπός του μηνύματος, ομιλητής ή συγγραφέας, επιδιώκει να κοινοποιήσει, και την οποία ο δέκτης συλλαμβάνει, χάρη βέβαια στη λεκτική της αποκρυστάλλωση αλλά και χάρη στα περικείμενα και το γνωστικό τού εξοπλισμό.

Σε κάθε μετάφραση διακρίνουμε αφενός αυξομειούμενα κωδικοποιησιμα στοιχεία, που έχουν ένα σταθερό ισοδύναμο στη γλώσσα - στόχο, και αφετέρου ανεπανάληπτα εκφωνήματα, που ο μεταφραστής διερμηνεύοντάς τα δημιουργεί το αντίστοιχό τους. Σκοπός της μετάφρασης είναι επομένως η ταυτότητα του νοήματος και η ισοδυναμία της μορφής.

Η θεωρία αυτή δέχθηκε έντονες επιθέσεις από τους γλωσσολόγους θεωρητικούς της μετάφρασης, επειδή αναγνωρίζει, απλώς και μόνο, επικουρικό ρόλο στη γλωσσολογία σε σχέση με τη μετάφραση, και από τους θεωρητικούς της λογοτεχνικής μετάφρασης για ελαχιστοποίηση της ιδιαιτερότητας του αντικειμένου τους.

Κατά την άποψή μας, η θεωρία του νοήματος ανοίγει ένα δρόμο για την ερμηνεία του μεταφραστικού φαινομένου στην ολότητά του. Το ότι η μετάφραση πραγματοποιείται στο επίπεδο της ομιλίας και όχι της γλώσσας και ότι οι νοητικές και συγκι-

νησιακές πτυχές συνιστούν μια ενότητα, αποτελούν αρχές που γίνονται όλο και ευρύτερα αποδεκτές. Ωστόσο, η ιστορικότητα της μετάφρασης, τα ιδιαίτερα προβλήματα ανά ζεύγος γλωσσών, καθώς και οι ιδιαίτεροι περιορισμοί και ελευθερίες της λογοτεχνικής μετάφρασης, είναι θέματα που χρήζουν περαιτέρω εμβαθύνσεως.

Η μεταφρασσιολογία είναι σήμερα ένας νέος κλάδος των επιστημών του ανθρώπου, θεωρία και επιστήμη ταυτόχρονα, που εξετάζει μια πρωτότυπη ανθρώπινη δραστηριότητα, στο μεταίχμιο της τέχνης και της τεχνικής, με μεθόδους δικές της και με την επικουρία άλλων κλάδων, του οποίους με τα συμπεράσματά της, επίσης, προωθεί.

B. Κουτσιβίτης

21. Τα βιβλία που θεμελιώνουν και αναπτύσσουν τη θεωρία αυτή είναι τέσσερις διδακτορικές διατριβές: D. Seleskovitch 1975: *Langage, langues et mémoire* (Paris: Minard, Lettres Modernes), M. Lederer 1981: *La traduction simultanée, expérience et théorie* (Paris: Minard, Lettres Modernes), J. Delisle 1980: *L'analyse du discours comme méthode de traduction* (Editions de l'Université d'Ottawa), M. Pergnier 1980: *Les fondements sociolinguistiques de la traduction* (Paris: Honoré Champion). Βλ., επίσης, τη συλλογή άρθρων: D. Seleskovitch – M. Lederer 1986: *Interpréter pour traduire* (Paris: Didier, Erudition).